

Базарбаева Р., Азимов А.М*, Қалдыбаева Б.М.
тілші, Өзбекстан Ұлттық Телерадиокомпаниясы, Ташкент, Өзбекстан
Ph.D., доцент, аға оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Ph.D., доцент, аға оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚАНДАСТАРЫМЫЗДЫҢ ҰЛТТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Автор корреспондент: azimov-78@mail.ru

Түйін: Қазақ – ежелден келе жатқан халық, оның азаюына өткен ғасырларда белгілі себептер болды. Тәуелсіздік алған отыз жылда біз мемлекет ретінде экономикалық жағынан нығаюға көбірек көңіл бөлдік. Енді рухани жаңғыру кезеңі келді, уақыт соны талап етіп отыр. Қазақстандағы мемлекет құраушы халық – қазақ халқы. Сондықтан қазақ халқы еліміздің дамуына да, жетістігіне де жауапты болып табылады. Бізбен бірге кең даламызды жүзден аса этнос мекендеп, Қазақстанды өзінің отанына балап отыр, олар үшін де жауапкершілікті біз, қазақтар алуымыз керек. Дүниежүзінде тарыдай шашылған қазақтар өзінің қажырлы еңбегімен өз ісінің білікті маманы екенін нақты іспен дәлелдеп берді. Елге келген қандастарымыздың арасында түрлі саланың мамандары бар. Ғылым мен әдебиет саласында еңбек еткен азаматтар ғана елге келген соң, өзінің төл кәсібін жалғастыру мүмкіндігіне ие болды. Ал қаржы, экономика, мемлекеттік басқару саласында мол тәжірибе жинаған қандастарымыз саудасаттықтың айналасында жүр.

Кілт сөздер: Интернационал, рухани жаңғыру, этнос, экономика, геостратегия, мұра, территория, оралман, территория, концепция, қазақтану саясаты.

Кіріспе. Қазақ халқының басына туған қиын-қыстау замандарында, бауырларымыз басына үйірілген қара бұлт көптеген қандастарымыздың отанын, жерін, өздерінің қара шаңырақтарын тастап, бас сауғалаған жаққа қарай бет алып кетуіне дейін алып барды. Тарихқа сүйене отыр отырып қарасақ, статистикалық мағлұматтарға қарай, әлемде 20 миллионға жуық қазақтар өмір сүріп жатыр екен. Кейбір деректер, дұрыс көрсетілмеуі де мүмкін. Әлемнің әр түкпірінде 55-60 елінде қазақтар өмір сүріп жатыр деп есептеледі. Алайда, тарихқа сүйенер болсақ, ұлтымыздың саны бұл межеден де асып түсуі мүмкін. Себебі, көршілес мемлекеттерге өтіп кеткен аймақтардағы есепке алынбай қалған қазақтар, өзге елдің төлқұжаты бойынша тіркеліп жүргендері де жетерлік. Ал бейресми деректер дүниежүзіндегі қандастарымыздың саны миллионға жуық деген болжам айтып отыр. Өзбекстанда- 2,500,000, Қытайда- 2,200,000, көршілес Ресейде- 1,310,000, Моңғолияда- 145,000, Түрікменстанда- 120,000, Қырғызстанда- 45,000 болса, Түркияда 30,000, Ауғанстанда- 30,000, Германияда- 17,000, Иранда – 11,000, Тәжікістанда- 10,000, АҚШ- та- 10,000, Украинада- 6,000, Пәкістанда- 5,000, Канадада- 5,000, Әзірбайжанда- 3,000, Грузияда- 3,000, Молавада- 3,000, Ұлыбританияда- 2,000, Сауд Арабиясында-2,000, Францияда- 2,000, Литвада- 2,000, Белорусь Республикасында- 1,500, Арменияда- 1,000, Эстонияда- 1,000, Египетте, яғни Мысырда- 1,000 және Аргентинада- 1,000.

Еліміздің ең басты байлығы-халқы болып саналады. Сол себепті де еліміздің демографиялық хал ахуалын жоғарлату жұмыстары қарқынды жүргізіліп келеді. Халық санының төмендеп кетпеуі, қазақ халқының ұлттық қауіпсіздігіне де әсері бар. Шалғайдағы қандастарымыздың жағдайын елге оралуына, жағдайларын бақылап отыруға арналған статистикалық орталықтар, көші-қон агенттіктері бар. Өзбек бауырларымыздың елінде қазақтар деген кезде Мұқтар Шаханов айтқандай, басына өзбектің тақиясын киіп алып, "әкем – қазақ, мен – өзбек" деп өзбекше сөйлейтін балалары бар аралас отбасы емес, қазақ дәстүрін сақтаған, қазақ тілінде оқытатын мектептерде білім алатын қандастарымыз ойымызға түсуі керек. Қорыта айтсақ, бабаларымыз армандап өткен тәуелсіздіктің арқасында Атамекеніне ағылған қалың қазақтың саны арта түссе екен дейміз.

Теориялық талдау.

Сүйемін туған тілді – анам тілін,

Бесікте жатқанымда берген білім.

Құлағымға сіңірген таныс үнім,

-деп [Сұлтанмахмұт Торайғыров](#) жырлап өткен. Ұлы орыс жазушысы А.С.Пушкин: «Ұлы ақынға толық мағынасында ұлттық болудан артық абыройлы нәрсе жоқ, ұлттық болмайынша, ол ұлы адам бола алмайды. Оның ұлы болуының шарты – өз халқының ұлы бола білуінде дейді.

Шындығында да қазақ болып тудыңба, қазақылық нақышымызды, ата-бабамыздың жолын сақтай отырып өмір сүрейік. Ананың ақ сүтімен бойымызға дарыған, қиын-қыстау замандардан асып, ата-бабамыздан бізге аманат ретінде қалған қазақ тілі - менің Ана тілім. Анамның әлдиін алғаш анам тілімен - қазақ тілінде тыңдағам. Тұңғыш қазақ әрпін танып, сол тілде білім алдым. Жоғары оқу орнында ана тілінде білім алумен қатар, тіліміздің тарихы тұңғыық терең екенін білдім. Қазақ халқымыз әлемнің қай бұрышында өмір сүріп жатса да, өзіміздің жерімізді, тілімізді, дінімізді қастерлей білейік.

Қазақстанның тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың 1991 жылы «Мен біздің Қазақстан территориясында жоғары дамыған полиэтникалық өркениет құра аламыз, онда қазақ ұлты қайта түлейтін болады, оған енетін барлық ұлттар мен ұлыстар өкілдері өздерін еркін және қауіпсіздікке сезінетін болады» деп атап айтты.

Өзбекстан Республикасының кең байтақ елінде ЖОО білімін алып, өзбек жерінде 1,5 млн жуық қандастарымыз тұрады. Өзбекстандай гүлістан өлкеде туып, қандас, бауырлас халқымыздың кеңпейілділігін баға жетпес асылдармен теңеймін.

Өзбекстанның тұңғыш Президенті Ислам Каримов: «Біздің таңдаған жолымыз біреу – тәуелсіздікті берік ұстап, алға бару» деген болатын. Егемендіктің арқасында басқа елдермен еңсесі тең ел болды. Ұлтын, дінін бөліп қарамайтын өзбек елінде кез келген ұлт өкілдерін кездестіруге болады. Олар тілі, діні, этникалық келіп шығуынан тыс, бірдей конституциялық құқықтарға ие. Өзбек елінде миллионға жуық қазақ ұлт өкілдері басқа ұлттармен тең болып, ешқашан ешкімнен кем болмай, тату-тәтті өмір сүріп келуде. Өзбек мемлекетінде 7 тілде білім беріледі. Қазақ тілінде білім беретін 370 мектеп бар. Соның 300 -і таза қазақ тіліндегі мектептер. Балаларға қазақ тілінде сауат ашулыры үшін жоғары оқу орындары арнайы сапалы мамандар даярлап жатыр. Оқушыларға ана тіліндегі оқулықтарды жеткізіп беруде білім беру уәзірліктері тарапынан барлық жағдай тағайындалған. Ана тіліндегі оқулықтармен барлық ұлт өкілдері қамтамасыз етілген. Білікті маман кадрларды даярлайтын жоғары оқу орындарында қазақ тілінде білім беріліп, қазақ жастарының санасы ояу азамат болып өсуіне өзіндік септігін тигізіп жатқан ұстаздар қауымы көпшілікті құрайды.

«Мен қазақ қазақпын деп мақтанамын» дейтін қазақ ақын-жазушыларымыз өте көп. Олардың арасында профессор, ғалым, академик, доценттерде шыққан. Өздерінің төл тумаларын, оқулықтарын, ғылыми жұмыстарын Өзбекстан Жазушылар Одағы арқылы баспа беттерінде жариялап отырады. Сондай-ақ «Бақыт- достықта, ырыс – ынтымақта ұраны астында қазақ тілінде жарияланатын «Нұрлы жол» атты республикалық газеті баспа бетін көріп отырады. Өзбекстан мемлекетінің тұңғыш президентінің қаулылары мен жарлықтары, өзбек елінің төңірегіндегі кез келген тақырыпты қамтитын жаңалықтар базасы да осында. Мұндағы қазақтар Қазақстанға біз ойлағаннан да жақын. Өзбекстандағы қазақтар деген кезде Мұқтар Шаханов айтқандай, басына өзбектің тақиясын киіп алып, "әкем – қазақ, мен – өзбек" деп өзбекше сөйлейтін балалары бар аралас отбасы емес, қазақ дәстүрін сақтаған, қазақ тілінде оқытатын мектептерде білім алатын қандастарымыз ойымызға түсуі керек. Көрші елдегі қазақтардың кем дегенде бір туысқаны Қазақстанға қоныс аударған. Қазақ диаспорасының өкілдері туыстарымен күнделікті байланысып, еліміздегі өзгерістер мен жаңалықтардан хабардар болып отырады.

Ұлттық мәдени орталықтар ерінбей еңбек етеді. Қазақ ұлттық мәдени орталығы тек қана Ташкент қаласында емес, Ташкент облысының әрбір ауданында бар. Қазақтың басын қосатын той-думандар да, мерекелік жиындар да Өзбекстандық қазақтардың басын бір арнаға жинайтын осы орталық болып табылады. Кез келген тақырыпта халқымыздың ұлттық құндылықтарын жырлайтын, салт-дәстүрінен аттамай мәдени кештер, әдеби шаралар ұйымдастырып, Өзбекстандағы қазақтардың қол жеткізіп жатқан жетістіктерін бірге тойлап, мақтан тұтып отырады.

Өзбекстан Ұлттық Телерадиокомпаниясында «Достық ақпараттық бағдарламасының редакциялық кеңесі» тарапынан қазақ ұлт өкілдері үшін арнайы «Дидар» атты бағдарлама жұмыс жасайды. Бағдарлама өзінің қаншама жылдар тарихында тұтас екі ұлт қазақ және өзбек халқының қайталанбас ұлттық мәдени болмысын ұлағаттап, Өзбекстанда жасайтын қазақтардың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, әдеби және мәдени өмірін теледидар арқылы көрсетіп отырады. Ұлттық телеарна құрамындағы Өзбекстан радиоканалы арқылы қазақ тілінде «Арайлы өңір» бағдарламасы ұзатылады. Арна бүгінде Өзбекстанда жасайтын қазақ ұлт өкілдері үшін ана тілінде мағлұматтар ұзатады, еліміздегі әлеуметтік-саяси, социал-экономикалық, мәдени- көңілашар жаңалықтарды, сондай-ақ қазақ халқының ата дәстүрі,

ұлттық құндылықтары негізінде Өзбекстанда жасайтын қазақтардың тұрмыс-тіршілігі, тілі, әдебиеті мен мәдениеті жайында хабар тарататын ақпарат көзі ретінде әрбір тыңдарман көңіліне қонатындай етіп жұмыс жасауда. Қаншама ұлт пен ұлыстың тілін тауып, бірлік пен ынтымақта ұстап отырған бүгінгі Өзбекстан Республикасының президент Шавкат Мирзияевтің қамқор саясаты, ұлтаралық татулық пен бірлікті басым саясаттың бірі ретінде ұзақ жылдардан бері дамытып келеді. Жалпы қазақ халқының ғасырларға тең, өшпес салт-дәстүрі мен ұлттық әдет-ғұрыптары халықтың халық, ұлттың ұлт болып қалыптасуында, дамуында маңызды рөл ойнайды. Осындай байлықтың қызығын көру үшін бізге тыныштық ауадай қажет. Қазыбек би «Біз қазақ достықты жақтаған еліміз, дәм тұзды ақтаған еліміз» деген болатын.

Өзбекстанда 130 дан астам ұлт пен ұлыс өкілдері ынтымақты берік ұстап, өмір сүруде, солардың негізгі бөлігін құрайтын : қазақ, ұйғыр, кәріс, дұңған, қырғыз, әзербайжан, түрік және тағы да басқа шет мемлекеттен келген ұлттар біздің елімізде тіршілік етуде. Біз олармен татумыз, доспыз және бір-бірімізбен қоян-қолтық аралас өмір сүреміз. Тәуелсіз еліміздің теңдік бесігі жыл өткен сайын еңсесін биіктетіп келеді. Тәуелсіз Өзбекстанда көп ұлтты халықтың арасында жасап жатқан бүгінгі қазақ қауымы өз елінен риза, әділетті саясатынан көңілдері тоқ. Ынтымағы жарасқан Өзбекстан мен Қазақстан халықтарының достық туы мәңгілік желбірей берсін, онда жасайтын, бір өзеннен су ішетін қазақ пен өзбек халқының татулық тепе-теңдігіне көз тимесін.

Елім солай тайма осы екпіннен,
Шаттығымды әнге қосып жеткізем.
Бүгін бізде болып жатқан ізгі істеп,
Болашақтың іргетасы деп білем.

«Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деп атам қазақ айтқандай, бүгінгі жас елдің ертеңгі болашағы. Бүгінгі жастардың бойынан халқына деген, ұлтына деген патриоттық сезімдерін көруге болады. Ұлтымыздың өсуі де, өшуі де осы жастарға тікелей байланысты болғандықтан Өзбекстан Республикасы президентінің Өзбекстанда 2021- жыл «Жастарды қолдап-қуаттау және тұрғындар денсаулығын нығайту жылы» деп жарияланды. Үстіміздегі жылда әрбір жас назардан тыс қалып отырған жоқ. Қоғамда өз орнын тауып, болашағын өз қолымен жарататын жастарымыз үшін бүгін елімізде өте жақсы жағдайлар жаратылып отыр. Олардан талап етілетіні тек қана сауатты білім алумен қатар, сапалы маман болу.

Бүгінгі жас қолын көкке сермейді,
Болды! Жетер! Тоқта! Дәуді білмейді.
Білім алып өнер жолын қуғандар,
Мақсатына жетпей үміт үзбейді.

Тәуелсіздігімізді алған жылдары қандастарымыздың басым көпшілігі, бес миллионға жуығы елден жырақта болды. Ресми ақпаратқа орай, 1991 жылдан 2016 жылдың 1 қаңтарына дейін елге 1 миллионға жуық қазақ көшіп келген. Оралмандардың 61,6 пайызы Өзбекстаннан көшкен. Елордамыз Нур-Сұлтан қаласында 2007 жылдардан бері қарай Өзбек этномәдени орталығы жұмыс жасайды.

Сурет 1. суретке сілтеме:

https://stan.kz/download/uploads/news_full16032616021f8653b2f50236f342d299174d9bef8f.jpg

Мәліметке сүйене отырсақ, шетелдегі қазақтардың басым бөлігі - тарихи тұрғыдан Ресей, Өзбекстан, Қытай, Моңғолия, Түрікменстан, Қырғызстан сияқты Қазақстанмен шекаралас мемлекеттер аумағының ежелгі қоныстанушылары. Дербес ел болу - кез-келген елдің арманы болса, ол айқын мақсатымызға жете білдік. Ұлт болып қалыптастық, келер ұрпағымыздың болашағын қолға ала бастадық. Алайда, біз халықтың санына әлде де зәру халықпыз. Сондықтан шалғайдағы қандастарымызды, діні мен тілі ұмыт болмас үшін, өзге еліміздің мәдениетін сақтай отырып бауырларымызды елімізге тезірек алып келудің жолдарын шын мәнінде тездетіп қарастырғанымыз абзал. Шетелдегі қазақтарды тарихи отанына оралту, тұрған елі бойынша жүйелі түрде көмек көрсету ол - дүниежүзіндегі қазақтарының жалғыз қазығы саналатын еліміздің басты да, қасиетті борыштарының бірі және бірегейі.

Зиялы қауымның қазіргі күнге дейін мәнін жоймай келе жатқан көп мақалдың бірі – «көп қорқытады, терең батырады» деген аталы сөз. Бұл сөз қашан айтылса да, бүгінгі күнде де өзінің дұрыстығын айналадағы көршілерден көрсетіп отыр. Сондықтан Қазақстан халқының сандық үлесінің артуы ауадай қажет. Қазақ жерінде саяси тұрақтылық, ел іргесінің бүтіндігі, экономиканың кеңістік тұрғыда тиімді орналасуы, инфрақұрылымның, көлік жолдарының, білім беру мен денсаулық сақтаудың ең кемелді кезін қалыптастыру үшін біздің ел халқы 50 млн. болуы тиіс. Үкімет жоспарында да 2050 жылы халық санын 25 млн-ға жеткізу межеленіп отыр. Осы игі бастамаға шетелдегі қандастардың елге оралуының тигізер септігі де мол екені даусыз.

Қорытындылар. Қандастарымыздың мән-жағдайын қанша айтсақ та аздық етеді. Жанымызға бататыны да осы, ұрпағымыздың өзге елде ұрпақ жалғап жатқандықтары. Бәлкім, әлеуметтік халі жақсы да болар, дегенмен ата бабамыздың мұра етіп қалдырған Отанымызда, кіндік қанымыз тамған жерде ұрпақтарымыздың тамырын кеңінен таратсақ деген ой әр қазақтың бойынан табылатын қасиет болса дейміз. Қандастарымыздың тұрғын көші-қоны қандай да болмасын мемлекеттің қауіпсіздігіне, сол елдің қоғамдық келісіміне, экономикалық және демографиялық жағдайына әсер тигізбей қоймайды. Солай бола тұра, көші-қон саясаты Қазақстанның ішкі және сыртқы мемлекеттік саясатының құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан да көші-қон үрдістеріне қатысты кез-келген мәселенің шешімін тауып іске асыру, мемлекеттің ең басым міндеттерінің бірі. Мұны ширек ғасырлық Қазақстанның заманауи тарихы көрсетіп отыр. Дағдарысты жылдардың өзінде, тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық дамуына аса назар аударылды. Көші-қон үдерістерінің түрлі туындаған мәселелерін шешу барысында тәжірибелер жинақталып, таяу және алыс шетелдермен халықаралық келісімдер арқылы жан-жақты нәтижелі іс-қимылдар жүргізілді.

Біздің тарихымыз үш мың жылдық кезеңнің арғы жағын қамтиды. Оны қазақ жерінен, оның төрт қабырғасынан табылып жатырған тарихи-мәдени ескерткіштер, кешенді кесенелер, көне қорғандар, алтынмен апталған адамдар, тіпті алтынмен көмкерілген жылқылар даусыз дәлелдеп жатыр. Жалпы тарихымызда біз бес бұрышты жұлдыз бен крест таңбасын да өзге елдің мұрасы, жаттың дүниесі деп қабылдап келдік. Даламыздың әр жерінен табылып жатырған көне жәдігерлер мұның алды сегіз мың, берісі бес мың жыл бұрын осы далада болғандығын, болып қана қоймай, оны бағзы бабаларымыз алтынмен аптаудың, күміспен күштеудің, темірден түйін түюдің кәнігі шеберлері, ұлы ұсталары болғанын дәлелдеуде.

Қиын-қыстау кезеңдері қандастарымыздың біраз бөлігі шетел асқанын көпшілік біледі. Түрлі дерек бойынша бүгінде шетелдегі қазақтың саны бес миллионнан асады екен. Оның басым бөлігі Қытай, Өзбекстан мен Ресейде тұратын көрінеді.

Өзге мемлекеттерде тұрып жатқан қандастарымызды Қазақстанға көшіру мәселесін үнемі көтеріп, жанашырлық танытатын аға-әпкелеріміз де аз емес. Қиырдан келген қандастарымызға әрдайым есігіміз айқара ашық!

Әдебиеттер тізімі:

1. Ислом Каримов «Жоғары руханият жеңілмес күш» Ташкент «Мабнавият» 2008 жыл.
2. Қалдыбек Сейданов «Толғаныстар, тебіреністер» 5-том. Ташкент. «Янги нашр» 2015 жыл.
3. Өзбекстан Ұлттық Телерадиокомпаниясы «Арайлы өңір» бағдарламасы жүргізушісі Райхан Базарбаева
4. <https://e-history.kz/kz/news/show/1915/>© e-history.kz

Abstract: We have never been shy about the history of our people. Kazakhs are an ancient people, and the reasons for their reduction were known in the past centuries. For thirty years of

independence, we, as a state, have paid more attention to economic strengthening. Now the period of spiritual rebirth has come, and time demands it. The state-forming population of Kazakhstan is the Kazakh people. Therefore, the Kazakh people are responsible for both the development and success of our country. Together with us, in the vast expanses of our vast steppe, there are more than a hundred ethnic groups that represent Kazakhstan for their Homeland, for which we, the Kazakhs, must take responsibility. Kazakhs, scattered all over the world, have proved with their selfless work that they are qualified specialists in their field. Among our compatriots who have come to the country, there are specialists in various industries. economics, and public administration, are engaged in trade.

Keywords: International, rukhani zhangyru, ethnos, economy, geostrategy, heritage, territory, oralman, territory, concept, Kazakh studies policy.

Аннотация: Автор исследует состояние казахских соотечественников в других странах. Казахи, разбросанные по всему миру, своим самоотверженным трудом доказали, что являются квалифицированными специалистами своего дела. Среди наших соотечественников, приехавших в страну, есть специалисты разных отраслей. Только те граждане, которые трудились в области науки и литературы, по прибытии в страну получили возможность продолжить свое родовое дело. А наши соотечественники, имеющие большой опыт в сфере финансов, экономики, государственного управления, занимаются торговлей. Мы ведь не думали только умножать число, когда нас перевели на чужую страну?! Сейчас в университете обучаются многие молодые люди со стороны. Все жаждут знаний через край. Мы не заметили в них никакой вредной привычки. С тех пор, как наши соотечественники, вынужденные уехать в другие страны, вернулись в страну, язык, культура были возрождены. Для казахов это свойство осаждается до щепотки почвы Атамекена. Алтайский, сакральный Туркестан, Улытау и другие места – это священные места для всех казахов. В эти места приезжают тысячи казахов из-за рубежа. После создания «сакральной географии Казахстана она должна быть презентована и сторонним казахам.

Ключевые слова: Интернационал, рухани жаңғыру, этнос, экономика, геостратегия, наследие, территория, оралман, территория, концепция, казаховедческая политика